УДК 811.512.145

Ә.Р. Мотыйгуллина

СПОРТ ТӨШЕНЧӘЛӘРЕН КЛАССИФИКАЦИЯЛӘҮ МӘСЬӘЛӘСЕ

Данная статья посвящена изучению спортивной терминологии на татарском языке в историческом ракурсе. Классификация спортивных терминов является важным аспектом для спортивной лексики, который позволяет систематизировать и упорядочить специализированную терминологию различных видов спорта. Структурированная система классификации терминов способствует более эффективному изучению и использованию спортивного языка. В данной работе рассматриваются основные подходы к классификации спортивных терминов, включая их структурные, функциональные и этимологические характеристики. Основываясь на исследования ученых, делается попытка систематизации спортивных понятий. Особое место уделяется изучению заимствованной лексики в спортивной сфере. Кроме этого, изучая разные классификации спортивной лексики и терминообразования теоретиков-филологов, предлагается систематизировать спортивные термины, разделяя их на игровые, циклические и ациклические виды спорта. Терминообразование в спортивной отрасли является средством обогащения национальной лексики. Целью данной работы является изучение спортивных терминов в историко-этимологическом аспекте, их систематизация и создание комплексной модели классификации, которая поможет исследователям, тренерам и спортсменам лучше понимать и использовать в практической деятельности. Новизна темы заключается в выработке критериев и структуры единой системы классификации спортивных терминов с учетом лингвистических, этимологических и семантических факторов. Также в выявлении новых проблем, возникающих при классификации терминов, обусловленных интенсивным заимствованием из других языков, развитием информационных технологий и изменениями в спортивной практике. Практическая ценность классификации заключается в возможности её применения для обучения, перевода и систематизации информационных ресурсов, связанных со спортом.

Ключевые слова: этимология, спортивные термины, словообразование, языковые явления, классификация, игровые виды спорта, циклические виды спорта, ациклические виды спорта.

This article is devoted to the study of sports terminology in the Tatar language from a historical perspective. Classification of sports terms is an important aspect for sports vocabulary, which allows to systematize and organize specialized terminology of various sports. A structured system of classification of terms contributes to more effective study and use of sports language. This paper examines the main approaches to the classification of sports terms, including their structural, functional and etymological characteristics. Based on the research of scientists, an attempt is made to systematize sports concepts. Special attention is paid to the study of borrowed vocabulary in the sports field. In addition, studying different classifications of sports vocabulary and term formation of theoretical philologists, it is proposed to systematize sports terms, dividing them into game, cyclic and acyclic sports. Term formation in the sports in-

dustry is a means of enriching the national vocabulary. The aim of this work is to study sports terms in the historical and etymological aspect, their systematization and creation of a comprehensive classification model that will help researchers, coaches and athletes to better understand and use in practice. The novelty of the topic lies in the development of criteria and structure of a unified system for classifying sports terms taking into account linguistic, etymological and semantic factors. Also in identifying new problems that arise in classifying terms due to intensive borrowing from other languages, the development of information technology and changes in sports practice. The practical value of the classification lies in the possibility of its application for teaching, translation and systematization of information resources related to sports.

Keywords: etymology, sports terms, word formation, linguistic phenomena, classification, game sports, cyclic sports, acyclic sports.

Бүгенге көндә безнең тормышыбызны иңләп алган өлкәләрнең берсе булган спорт белән бәйле төшенчәләрнең барлыкка килүенә, таралышына, кулланылыш даирәсенә күзәтү ясау тарихи, мәдәни аспектка бәйләп өйрәнүләрне таләп итә. Әлеге мәкаләдә спорт төшенчәләрен өйрәнү максаты куела. Бурычлар – терминнарны тарихи аспектта барлау, спорт төшенчәләрен төркемләү мәсьәләсенә, бу юнәлештәге эзләнүләргә күзәтү ясау, спорт һәм мәдәниятнең уртак нигезләрен эзләүдән гыйбарәт.

Татар телендәге спорт терминнары системасын камилләштерергә омтылыш, спорт белән бәйле атамаларның кулланылыш даирәсе киңәю, төрле милләтләрнең үзара аралашу чарасына әверелүе аларны система буларак өйрәнү мәкаләнең актуальлеген дәлилли.

Спорт белән бәйле төшенчәләрне төрлечә төркемләүләр күзәтелсә дә, күп кенә тикшеренүче галимнәр аларны спорт терминнары системасы кысаларында карарга тәкъдим итәләр. Шуңа күрә аларны аерым өлкә, ягъни физик культура һәм спорт атамаларын махсус өйрәнүче өлкә буларак аерып чыгару сорала. Әлбәттә, спорт атамалары тел-сөйләм үзенчәлекләренә ия, лексик-семантик яктан да үзгәреп тора.

Спорт терминнарының классификациясе «Спорт терминнары сүзлеге»ндә бирелә: 1) су спорты төрләре (йөзү, суга сикерү, синхрон йөзү, су полосы, су асты спорты); 2) хәрби спорт төрләре (парашют спорты, ориентирлашу, чик сакчылары өчен ориентирлашу, диңгезчеләр өчен йөзү һәм ишкәк ишү); 3) Олимпия уены төрләре а) һөнәри (альпинизм, ат чабышы); ә) тизлек һәм көч салуга корылган спорт төрләре, циклга корылмаган спорт төрләре (сикерү, ядрә ату, авыр атлетика, гер спорты) һәм циклга корылган спорт төрләренә (кыска аралыкка йөгерү, каршылыклар белән йөгерү, тимераякта йөгерү, велосипед спорты) керә; б) тизлекне саклауга корылган спорт төрләре (нәфис гимнастика, акробатика, суга сикерү, синхрон йөзү, фигуралы шуу); в) циклга корылган спорт төрләре: йөрү, йөгерү, йөзү, чаңгы спорты, тимераякта йөрү, велосипед спорты һәм ишкәк ишү [15: 44–45]. Сүзлек авторлары спорт төшенчәләренең тулы бер системасын

булдыруны максат итеп куйганнар. Әлеге сүзлек башка төрле махсус спорт сүзлекләреннән спорт төшенчәләре белән бәйле атамаларның этимологиясен өйрәнү юнәлеше белән аерылып тора. Кайбер мисалларга тукталып узыйк.

1. Теннис [тэ]ннис, а, м. [англ. tennis < франц. tenez держите, поймайте] 1. Олимпия уен төре: кортта уйнала торган, тәбәнәк сетка аша ракетка белән кечкенә тупны сугып чыгаруга корылган. Мөмкинлекләре чикләнгән кешеләр өчен дә адаптацияләнгән уен. *Теннис мәктәбе. Өстәл теннисы* [15: 303–304].

2. Футбэг, а, м. [англ. footbag < foot нога + bag мешок] Спорт төре: уенның максаты каты гранулалар тутырылган кечкенә тупка аяк белән тибеп, җиргә төшермичә алып бару. *Футбэг буенча дөнья чемпионаты* [15: 334].

Сүзлектә спорт төшенчәләренең килеп чыгышы гына түгел, ә этимологик эзләнүләр өчен классификация дә аерым параграфларга бүлеп бирелә (татарчага тәрҗемәләр. – *Ә.М.*). Мәсәлән,

§ 27. «Этимология чикләрендә сүзнең семантикасы үсү һәм таралуын ачыклауга багышланган тарихи һәм географик белешмәләр дә бирелергә мөмкин. Спартакиада [Спартак исеменнән (лат. Spartaks: б. э. к. 110–71) Рим колларының юлбашчысы булган [15: 28].

§ 28. Этимологик белешмә этимонның катлаулы төзелеше турында белешмә бирә: бу очракта сүзнең компонентлары + график тамга белән санап барыла.

Слалом ...[норв. Slalom< Sla склон (авышлык) + lam тропинка (сукмак)] [15: 28].

3. Ушу ... [кит. wйshй < wй военный (хәрби) +shú искусство, метод (сәнгать, ысул)] [15: 29].

§ 29. Әгәр берәр сүз катлаулы сүз составына керә икән, ул турыдагы мәкалә киңрәк бирелгән өлештәге вокабуланы карау юлы күрсәтелә.

4. Автогол ...[греч. < autos сам + гол] [15: 28].

§ 30. Әгәр сүзнең нигезе кушма сүз составына керми икән, кыскартылган өлеше этимология зонасында түгәрәк җәяләр эчендә бирелә:

5. Бич-волей... [англ. Beach< wolley пляж + (ball) волейбол] [15: 28].

§ 31. Башка телләрдән алынган аббревиатуралар булса, этимологик белешмәдә этимон һәм аның таркатылган аңлатмасы бирелә.

6. УЕФА… [англ. UEFA < сокр. Union European Football Associations Союз Европейских футбольных ассоциаций] [15: 29].

§ 32. Әгәр сүз рус телендәге кыскартылма булса, бу телдә сөйләшүчеләр өчен аббревиатура булып аңлашылса, этимология чикләрендә квадрат җәяләр белән бирелә.

7. Самбо.. [сокр. Самооборона без оружия (коралсыз үз-үзен саклау)] [15: 29].

§ 33. Сүзлектә латин хәрефләре белән язылган сүзләр очраганда (чыганак сүз орфографиясендәге сыман), шулай ук алынма сүзнең семантикасын һәм килеп чыгышын ачыклаган этимологик белешмә бирелә.

8. FMX... [англ. FMX < сокр. Freetyle Motocross < frestyle фристайл +motocross мотокросс] [15: 29].

Ә татар телендә исә спорт атамаларының килеп чыгышына багышланган фундаменталь махсус эзләнүләр аерым мәкаләләр рәвешен ала. Аерым төшенчәләрнең сүзьясалышын өйрәнүгә тикшеренүче Л.К. Ишкинина игътибар итә. Ул *-даш/-дәш* аффиксларының, исем сүз төркеменә кушылып килеп, бердәмлекне, уртаклыкны белдерүен билгели. Мисалга *көндәш команда* төшенчәсен китерә. Автор спорт төшенчәләренең сүзьясалыш үзенчәлекләрен тикшерә. Моннан тыш Л.К. Ишкинина хоккей уен төрендә *алка, капка, рефери, калкан, һөҗүм* тамыр сүзләре һәм *перчатка-тозак, казый-хронометрист, судья-информатор, тайм-аут* парлы сүзләре мисалларында татар телендә сүзьясалышының төрле ысулларын ачыклый [8: 90].

Татар телендә сүзләрнең этимологиясен өйрәнүнең [5: 11–37] теоретик нигезе турындагы мәгълүматны спорт төшенчәләренең тарихи-этимологик асылын эзләүдә файдаланып була. Моннан тыш әлеге мәгълүмати чыганакта спорт белән бәйле фикерне «Күперчекләр ысулы» теориясен аңлаткандагы мисалда очратабыз. «Кирәкле мәгълүмат – күперчек бүтән төрки телләрдә юк, ул удмурт телендә табыла: маташ (мата-шыны) «көрәшкәндә аяк чалу (чалышу), шундый (көрәштә тыелган) ысул белән җиңмәкче булу» – «бер-береңне матау» [5: 17]. Димәк, милли спорт төре булган көрәшнең тыелган алымы әлеге теорияне ачуда мисалга китерелә.

Әлеге хезмәт кысаларында этимологик эзләнүләрне тарихилык принцибына бәйләп карау күзәтелә. Аның бер таләбе – «1) ретроспективлык (үтелгән юлга карау)». Моны галим эздәнлек принцибы дип атый [5: 17–19]. Бу принцип нигезендә күп кенә спорт төшенчәләренең этимологиясен өйрәнү мөмкинлеге туа. Эздәнлек принцибы спорт терминнарының килеп чыгышын ачу нигезе белән тәңгәл килә. Мисалга Россиядә беренчеләрдән булып таралган спорт төре булган фехтованиене алыйк.

Иң элек фехтование Испаниядә барлыкка килә. Аның нигезендә шпага һәм рапира белән идарә итү осталыгы ята. Ул күп кенә илләрдә дуэльләр таралуга да сәбәп була. Соңыннан Италия, Франция, Германиядә шпага белән идарә итү буенча беренче милли мәктәпләр оеша башлый. XVII гасырдан башлап, Франция дөнья фехтованиесенең үзәгенә әверелә. Әгәр Италия мәктәбендәге фехтование коралын кисү, яру, турау (рубящее оружие) өчен файдалансалар, Франциядә төртүгә, чәнчүгә (колющее оружие) нигезләнгән методика эшләнә. Аның яңа теоретик базасы барлыкка килә. Шуңа күрә француз теле фехтованиенең рәсми теле булып исәпләнә башлый. Ул чиксез попу-

лярлык казана. Шуның нәтиҗәсендә ул 1896 елдан Олимпия уеннары программасына кертелә.

Россиядә «шпага сәнгате» белән кызыксыну XVII гасырдан башлана. Аны Пётр I үз даирәсендәге кешеләргә, хәрби һәм башка уку йортларына «Рапира фәне» дип кертергә тәкъдим итә. XIX гасыр башында «Сөңге (штык) белән фехтование сәнгатенең кагыйдәләре» эшләнә. Ул Россиядә барлык хәрби әзерлеккә корылган уку йортлары, кадет корпуслары программасына мәҗбүри фән буларак кертелә. 1855 елда Петербургта гвардия корпусының фехтование-гимнастика залы ачыла. 1860 елда исә фехтование буенча беренче рәсми Россия чемпионаты уза һәм башка күптөрле ярышлар оештырыла. Совет власте елларында фехтование популярлыгын югалтмый. Физкультура уку йортларында фехтование буенча махсус тренерлар белем алып чыга. 1935 елда Ленинградта (хәзерге Санкт-Петербург) фехтованиедән беренче балалар спорт мәктәбе ачыла.

Фехтование түбәндәге төрләргә бүленә: хәрби фехтование; спорт фехтованиесе; тарихи фехтование; паралимпия фехтованиесе; сәхнә фехтованиесе; бугут көрәше (күмәк көрәш) [16].

Галим татар теленең этимологиясен өйрәнүнең күп якларына туктала. Телдәге бик күп сүзләрнең, гыйбарәләрнең аңлатмалары арасында кайбер спорт атамаларын да очрата алабыз. Мәсәлән, «Иш-ү «грести, вить; бежать иноходью (вообще попеременно работать то справа, то слева)», «работать лопатой, разрушать» < чув. иш- «җимерү; йөзү» < гом. төрки эш-, äш- < *алч-> болг. *ал- > чув. ал- «казу; сөрү». Бу сүзнең исем корреляты иш (к.). ЭСТЯ I: 315–317; Федотов I: 32, 175. Иш- продуктив нигез: ишел-ү, ишелдер-ү, ишерр-ү, ишкәк ишмә» [5: 319]. Шулай итеп, *ишү* белән бәйләп спорт төшенчәсе булган *ишкәк ишү* атамасының этимологик нигезләре дә ачыла.

Әлбәттә, спорт белән бәйле төшенчәләр бик аз бирелсә дә, этимология теориясендә алынма сүзләр турындагы материал урнаштырылган. Шуңа нигезләнеп, спорт атамаларының бик күбесе алынма сүзләр булуын истә тотып, аларны өйрәнү юлларын ачыклый алабыз.

Спорт терминнары арасында рус һәм татар телләренә чит илләрдән кергән алынмалар күп. Аларның үзенчәлекләрен билгеләп, Р.Г. Әхмәтьянов «Алынма төшенчәсе үзе дә катлаулы. Безнең сүзлекләрдә, гадәттә, турыдан-туры алынма чыганагы, ягъни татар теленә турыдан-туры кайсы телдән кергәнлеге күрсәтелә. Ул телдә әлеге сүз үзе икенче бер телдән, икенче телдәге сүз өченче телдә һ. б. алынма булырга мөмкин», – дип белдерә [5: 30]. Мәсәлән, дөньяда киң таралган футболны алыйк. «Футболга охшаган беренче уен якынча 5000 ел элек Борынгы Кытайда барлыкка килгән. Ул дзюню («дзу» – тибү, «ню» – туп) дип аталган. Ул вакытта һәр команда составына иллешәр уенчы кергән, капкалар саны да алтау булган. Туп авырлыгы 5 кг тәшкил иткән. Җиңүчеләрне чәчәкләр, кыйммәтле савыт-саба белән бүләкләгәннәр. Борынгы Спартада футболга охшаш уен – эпискирос, Борынгы Римда харпастум дип аталган. XIV гасырда

Италиядә кальчо уены барлыкка килә. Тора-бара ул Англиягә үтеп кергән» [11: 6]. Шулай итеп, без инглиз теленнән килеп кергән дип уйлый торган футбол шактый юллар үткән. Аның килеп чыгышыннан бигрәк, соңгы исәптә термин инглиз теленнән кергән дип карала. «Татар теленең аңлатмалы сүзлеге» дә шул фикерне дәлилләп, аның спорт уены булуына басым ясый: «Футбол. Уен вакытында һәр команда каршы яктагы капкага аяк белән тибеп (яки баш белән бәреп) мөмкин хәтле күбрәк туп кертүдән гыйбарәт командалы спорт уены» [13: 356].

Спорт терминнарының чит телләрдән керүен Н.А. Аякулов та дәлилли. Үсеш дәверендә спорт өлкәсендәге терминнар чит телләрдән алынган төшенчәләр белән тулылана. Фән өлкәләренең кушылып китүе һәм гомуми тикшеренү предметы һәм ысуллары булу сәбәпле, күп кенә алынмалар телгә үзгәрешсез килеп керәләр, ягъни үзләренең төп вазифаларын һәм үзенчәлекләрен саклаган хәлдә. Бу нисбәттән спорт теле күп кенә лингвистларның игътибар үзәгендә тора» [4: 13]. Автор, үз фикерен раслап, 100 ләп терминны мисалга китерә. Димәк, спорт белән бәйле терминологиянең алынма сүзләр булуын ассызыклаучы дәлилләр китерә.

Спорт төшенчәләренең этимологиясен системалаштыру, аларны бер тирәгә җыю гомуми атамалар булган *спорт* һәм *физик культура*дан башлана. Моның ачык мисалы белән тикшеренүче В.В. Кругловның спорт сүзен өйрәнүгә багышланган махсус мәкаләсендә очрашабыз. Аның фикеренчә, спортның башлангычы – Борынгы Мисырдагы б. э. к. 3 меңьеллыкта тарихчы Геродот хезмәтләрендә. Гомерның «Илиада», «Одиссея» поэмаларында грекларның ат чабышы, бокс, йөгерү, уктан ату буенча ярышларда катнашулары искәртелә [9: 45]. Соңыннан бу уеннар гасырлар дәвамында киңәеп һәм үсеп, күп функцияле иҗтимагый-мәдәни феномен буларак формалашканнар. Аларның иң популярлары Олимпия уен төрләренә кертелгән. Ә бәйгеләрдә җиңүчеләргә исә бу титул гомерлеккә бирелгән, хәтта аларга һәйкәлләр дә куя торган булганнар [9: 45–46].

Татарларда исә спорт уеннарының башлангычы Урта гасырлар белән бәйләп карала һәм спортның башлангычы дип милли уен төрләре атала. Ул татар халкының иң зур бәйрәме булган Сабантуйга барып тоташа. Башка вакытларда да хәрәкәт итү, уеннар оештыру, йөгерү, сикерү, чыдамлык сыйфатлары тәрбияләү даими рәвештә кешелек тормышының аерылгысыз өлешен тәшкил иткән. Педагогика тарихын өйрәнгән галимнәрнең хезмәтләрендә дә татар, башкорт һәм башка халыкларда спортның башлангычы турындагы мәгълүматлар күп очрый.

Тарихи чыганакларда спортның беренче билгеләренә кагылышлы мәгълүматлар Урта гасырларга бәйле рәвештә сакланып калган. XIII гасырда болгар-кыпчак төрки егете Лачын Хисам ниндидер сәбәпләр аркасында коллыкка төшә. Аннары Мисыр байларының берсе аны базарда сатып җибәрә. Егет җыйнак гәүдәле, ышанычлы,

зирәк күренә. Тиз арада укырга-язарга өйрәнә. Риязәт-тән тәрбиясе һәм сәясәт, ягъни ил белән идарә итү, оештыру гыйлемнәрен тиз үзләштерә. Ирешкән уңышларын, оештыру эшләре белән кызыксынуын искә алып, егетне Мисыр солтанының сарай хезмәтенә алалар. Шул чаклардан бу кеше риязәт-физкультура, спорт, сугыш һөнәрләре буенча зур тәҗрибә туплый. Ул гарәп телендә әлеге хезмәтнең фәнни-гамәли нигезе булган «Төхфәтел-моҗаһидин фи-л-гамәли-л-мәядин» («Мәйдан эшләре буенча ярышчы-көрәшчеләргә бүләк») дип аталган китап та яза. Аны төрки-кыпчак-болгар теленә дә тәрҗемә итеп, кулланылышка кертеп җибәрәләр [6: 13].

Бу исә болгар-кыпчак төркиләренең элек-электән спорт, физкультура-тән тәрбиясе белән кызыксынуларын күрсәтә. Алар бу эшләргә хосусый яки очраклы бер күренеш итеп кенә түгел, ә җәмгыятьнең кирәкле эше дип караганнар. Балаларны, бигрәк тә ир балаларны, кече яшьтән, тиз йөгерергә, суда йөзәргә, югарыдан сикерә белергә, ат өстендә төрле хәрәкәтләр ясарга, баулар-колгалар буйлап югары үрмәләргә, ук-җәядән төз атарга, җиңел гәүдә белән авыр гәүдәне күтәрә, көрәшеп җиңә белергә күнектерә торган булганнар. Бу турыда XIV йөз шагыйре Сәйф Сараиның «Гөлестан бит-төрки» китабында риязәт-физкультура фәннәренә өйрәтүче махсус остазларга хөкүмәт тарафыннан хезмәт хакы түләнүе искәртелә. Китапка «Көрәшче пәһлеван» дигән хикәят тә кертелгән. Анда бер пәһлеванның өч йөз алтмыш төрле көрәш ысулын белүе һәм үз шәкертләренә өйрәтүе бәян ителә. Пәһлеван бер шәкерте белән аеруча дуслашып китеп, аңа 359 төрле көрәш ысулын өйрәтә. Соңыннан шәкерт үзенең остазы белән көч сынашырга теләк белдерә. Ул остазның җиңүе белән тәмамлана [12: 91–92].

Төрле халыклар арасында киң таралган спорт төшенчәләрен җыю, туплау, системалаштыру ихтыяҗы да туган. Шуңа күрә спорт атамаларының этимологиясен өйрәнүгә, спорт лексикасын барлауга караган фәнни-теоретик хезмәтләрдә соңгы исәптә классификация ясарга омтылыш бар. Спорт лексикасын гамәли юнәлештә өйрәнүче Д.Ю. Антонова исә терминологияне өчкә бүлеп өйрәнү юлын тәкъдим итә: 1. Гомумспорт лексикасы: рекордсмен (югары нәтиҗәләргә ирешкән спортчы), нәтиҗә (спортчының һөнәри осталыгы), олимпиада, адаптация (организмның хәрәкәтләр ясауга яраклашуы). 2. Берничә спорт төренә хас терминнар: аут, бассейн, ыргыту, капкачы, капка, шугалак, фланг. 3. Аерым бер спорт төренә генә хас төшенчәләр: әйтик, бокста – боксер, нокаут, ринг, андеркарт; футболда – бутс, мундиаль һ. б. иң күп төшенчәләр җиңел атлетика, футбол, фигуралы шууда очрый [2: 91–92].

Спорт төшенчәләрен төркемләүне Е.И. Гуреева да үзенең хезмәтендә системалы өйрәнә. Ул спорт төшенчәләрен классификацияләп, 4 төркемгә аера: 1) гомумфәнни һәм башка өлкәләрдән алынган өлкәара төшенчәләр (психологик әзерлек, физик әзерлек (медицина), пассә, релеве (сәнгать), парус, рессора (транспорт) һ. б.; 2) гомумспорт

төшенчәләре (барлык спорт төрләренә караган: хөкемдар, финал, турнир, җиңү); 3) спортара төшенчәләр (спорт төрләре арасындагы): гол, капкачы, йөгерү, кәшәкә һ. б.; 4) махсус бер спорт төренә генә караган төшенчәләр (футболда инсайт, баскетболда блок-шот, фехтованиедә рапира, шпага, төртү һ. б.) [7: 9]. Шул ук хезмәт кысаларында спорт төшенчәләрен тематик һәм аларның сүзьясалыш үзенчәлекләрен төркемләү системасы да тәкъдим ителә. 15 төргә бүленгән классификациядә спорт төрләре һәм төркемчәләре, спорт төшенчәләре, спортчыларның аталышы, хәтта хөкемдарлар куллана торган терминнар билгеле бер эзлеклелеккә салына [7: 20]. Ул спорт төшенчәләре барлыкка килүнең унҗиде моделен бүлеп чыгара, аларның семантик үзенчәлекләрен ачыклый.

Моннан тыш рус телендә спорт лексикасын өйрәнүгә караган хезмәтләрдә күптөрле фикерләр яшәп килә. Аларны классификацияләү мәсьәләсе, терминнарның таралу, спорт лексикасында һөнәри чикләнгәнлек юнәлешләре аеруча кызыксындыра. Спорт лексикасы һөнәри яктан чикләнгән. Аларны хаклы рәвештә спорт атамалары терминнары дип санарга мөмкин. Г.М. Асаналиева фикеренчә, спорт номинацияләре дефиницияләргә корылган төшенчәгә төгәл тәңгәл килгән булырга тиеш [3: 108]. Шул рәвешле, спорт лексикасында һөнәри термин һәм төшенчәләр үсеше әлеге юнәлешнең уңышлы таралып китүенә сәбәп була. Аларның спортны үстерүнең нигезе һәм гомумхалык лексикасы дәрәҗәсендә өйрәнелергә хаклы булуын Н.П. Тимофеева да ассызыклый. «Спорт терминнарын өйрәнүнең әһәмияте физик культура һәм спорт иҗтимагый институтларының уңышы белән бәйле. Шуның белән беррәттән терминнар тел лексик системасының бер өлешен тәшкил итә, шуңа күрә терминнарны гомумхалык сүзләре кебек тикшереп була» [14: 49].

Спорт терминнарын төркемләүнең бер юнәлешен тәкъдим иткән Ш.Б. Алиева башка тикшеренүчеләрдән аерылып тора. «Хәзерге чорда спорт лексемаларын өч төркемгә бүләләр: спорт терминологиясе, спорт лексикасы, профессионализмнар. Спорт лексикасында махсус терминнарны, арготизмнарны, термин булмаган сүзләрне бүлеп чыгаралар. Аерым бер спорт төре кысаларында терминология аерым процесслар, тәэмин итү, күләме, аерым билгеләр һәм үзенчәлекләренә бәйле рәвештә аерым структурага бүленергә мөмкин. Хәзерге лингвокреатив активлык чорында безнең илдә һәм чит илләрдә яңа терминнар барлыкка килә, иске терминнарның семантик яктан таркалуы (дрейф), чит лексик берәмлекләрнең адаптацияләнүе күзәтелә [1: 122].

Спорт терминнарын төркемләүгә багышланган күп кенә чыганакларда кышкы, җәйге спорт төрләренә бүленеш бар. Әмма хәзерге заман югары уку йорты галимнәре физик культура һәм спорт белән бәйле дисциплиналарны укыту барышында студентларны түбәндәге төркемнәргә тарата: спортның уен төрләре (футбол, регби, волейбол, баскетбол, хоккей һ. б.), циклга нигезләнгән спорт төрләре (йөрү, йө-

герү, йөзү, чаңгы спорты, тимераякта йөрү, велосипед спорты һәм ишкәк ишү) һәм циклга бәйле булмаган спорт төрләре (сикерү, ядрә ату, авыр атлетика, гер спорты). Шулай булгач, спорт төшенчәләрен төркемләүнең нигезенә дә шушы юнәлеш ятарга тиеш.

Шул рәвешле, татар телендә спорт төшенчәләрен тарихи-этимологик яктан өйрәнү атамаларның килеп чыгышын ачыкларга, таралу даирәсен күзәтергә мөмкинлек бирә. Спорт төшенчәләре аша телгә килеп кергән һәр лексик берәмлек халыкның милли телен баета. Тел сөйләмне үстерү чарасына әверелә. Спорт лексикасын билгеле бер системага салу эше тел белгечләренең генә түгел, ә барлык спорт һәм физик культура дисциплиналарын укыткан һәм фәнни эш белән шөгыльләнгән киң катлау галимнәрнең бердәм хезмәт нәтиҗәсе буларак күзаллана.

Әдәбият

1. *Алиева Ш.Б.* Терминологический статус спортивной лексики // Central asian research journal for interdisciplinary studies (carjis). Vol. 1. Issue 3. 2021. Tashkent: Uzbekistan. С. 121–128.

2. *Антонова Д.Ю.* Лексика спортивного дискурса. Интернет-сылтама: https://www.piram2000.ru/images/cms/data/leksika_sportivnogo_diskursa.docx *мөрәҗәгать итү көне 19.11.2024*

3. *Асаналиева Г.М.* Спортивная лексика современного русского языка // Вестник КГАФКиС (Бишкек). 2017. № 4. С. 107–111.

4. *Аякулов Н.А.* Заимствованные спортивные термины и их употребление в публицистике // Вестник Челябинского государственного университета. 2020. № 3 (437). Филологические науки. Вып. 120. С. 12–20.

5. *Әхмәтьянов Р.Г.* Татар теленең этимологик сүзлеге: ике томда. Казан: Мәгариф-Вакыт, 2015.

6. Без көрәшле халык / төз. һәм авт. Илдус Илдарханов. Казан: Гасыр, 2003. 400 б.

7. *Гуреева Е.И.* Спортивная терминология в лингвокогнитивном аспекте: автореф дис. ... канд. филол. наук. Челябинск, 2007. 25 с.

8. *Ишкинина Л.К.* Основные способы образования спортивной терминологии в татарском языке (на примере терминов хоккея). Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. № 3 (33): в 2-х ч. Ч. I. С. 88–91.

9. *Круглов В.В.* Социокультурный феномен спорта, этимология понятия «Спорт» в различных исторических условиях // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия «Гуманитарные науки». 2016. № 2. С. 44–49.

10. Лексикология татарского языка: в трёх томах / редкол.: М.З. Закиев, А.К. Булатова, К.М. Миннуллин, О.Р. Хисамов; науч. ред. Г.Р. Галиуллина. Казань: ИЯЛИ, 2022. Т. I. 352 с.

11. Спорт энциклопедиясе: Малайларга. Кызларга / [авт.-төз.: Э.Т. Киямова, Г.Ф. Хәйдәрова]. Казан: Татар. кит. нәшр., 2015. 140 б.

12. Татар әдәбиятыннан хрестоматия: Урта мәктәп һәм гимназияләрнең 9 нчы сыйныфы, урта махсус уку йортлары, педагогия училищелары, колледж һәм лицей укучылары өчен / төз.: Х.Й. Миңнеголов, Ш.А. Садретдинов. Казан: Мәгариф, 1995. 383 б.

13. Татар теленең аңлатмалы сүзлеге: өч томда. III т. Казан: Татар. кит. нәшр. 1981. 832 б.

14. *Тимофеева Н.П.* Когнитивный аспект семантики отраслевых терминов // Проблемы современной лингвистики в контексте антропоцентризма. Саратов, 2016. С. 47–84.

15. Толковый словарь спортивных терминов / сост.: Ф.П. Суслов, С.М. Вайцеховский. М.: Физкультура и спорт, 1993. 352 с.

16. Фехтовальный клуб. URL: https://fencingmoscowepee.ru/istoriya-fekhtovaniya-3https://fencingmoscowepee.ru/istoriya-fekhtovaniya-3

Мәкалә Татарстан Республикасы Министрлар Кабинеты 16.07.2024 ел № 565 Карары нигезендә Татарстан Республикасы Фәннәр академиясе ярдәмендә әзерләнде.

Статья подготовлена при поддержке Академии наук РТ по Постановлению КМ РТ № 565 от 16.07.2024.

Мотыйгуллина Әлфия Рухулла кызы,
филология фәннәре кандидаты, Идел буе дәүләт физик тәрбия, спорт һәм туризм университетының чит телләр һәм тел белеме кафедрасы доценты

Мотигуллина Альфия Рухулловна,
кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков и языкознания Поволжского государственного университета физической культуры, спорта и туризма

alfiya311065@mail.ru